Branislav Tatić
advokat u Zrenjaninu

JEDAN POGLED NA ODNOS PRAVA I VREDNOSTI

— Filozofija prava Emila Laska* —

Celokupna istorija filozofije prava, ili da kažemo drugačije — najdublje promišljanja suštine i svrhe prava, tokom dve i po hiljade godina svog postojanja i trajanja, bila je identična sa filozofijom prirodnog prava. Počev još od grčkih sofista, filozofi su se bavili pitanjem „najboljeg prava“, ili prava, kakvo bi trebalo da bude. Štaviše, mnogi politički filozofi su, kao što je poznato, ozbiljno zastupali i ideju o pravu na pobunu protiv nepravednog prava, koje je, prema tome, suprotno tom idealnom, najboljem pravu. XIX vek je u tom pogledu predstavljao odlučnu prekretnicu. Naime, u to vreme je došlo do velikog uspona nauka, u prvom redu onih prirodnih, do brojnih naučnih otkrića i pronalazaka, te, sa tim u vezi, i do početka velike specijalizacije ljudskih znanja. Taj veliki uspon nauke, koja se vekovima razvijala u okrilju filozofije, bio je toliki da se postavilo pitanje čemu još filozofija, ako se već naukama može obuhvatiti celina bića, a naučnim metodima doći do čvrstih i proverljivih saznanja. Na pravo se počelo gledati kao na samo još jednu empirijski postojeću društvenu tvorevinu, koju je moguće naučno sagledati, u celini i bez ostatka. Razume se, pod ovakav pojam prava bilo je moguće podvesti samo konkretno postojeće, pozitivno pravo, „činjenično“ i „egzistentno“ (K. Bergbom), što je dovelo do toga da se beskonačno traganje za nekim idealnim društvom i pravnim poretom učini besmislenim. Pravni pozitivizam interesuje samo postojeće pravo, pravo kakvo jeste, a ne kakvo bi trebalo da bude, pa bez obzira na to kakvo je to konkretno pravo. Karl Bergbom, koji je uz Merkela najistaknutiji predstavnik pravnog pozitivizma, tvrdio je čak da se „obavezanim ima priznati i najpodliji zakon, samo ukoliko je formalno korektan”.¹ „Svako pravo“, govorio je Bergbom, „iz-

* Pročitano na godišnjoj skupštini Opštinske organizacije Advokatske komore Vojvodine u Zrenjaninu, dana 15. novembra 2002. godine.

¹ Karl Bergbom, *Jurisprudenz und Rechtsphilosophie*, I t., 1892. S. 539. Navedeno prema: Ljubomir Tadić, *Filozofija prava*, Naprijed, Zagreb, 1983, str. 148.

van pozitivnog jeste jedan nonsens". Otuda, pravni pozitivizam je antifilozofski pravac.

Kao reakcija na ovakvo stanje stvari, javili su se mnogi filozofi koji su nastojali da sačuvaju filozofiju, da joj obezbede sigurno područje. Da bi to postigli, preduzeli su pokušaj da jasno i jednom za svagda odele filozofiju od nauke. Ova „tekovinska parnica” između nauke i filozofije nužno je vodila traženju novih metodoloških osnova na kojima bi trebalo ustrojiti filozofiju i upravo tu treba tražiti mesto i ulogu nemačkog filozofa Emila Laska. On je u svom kratkom spisu iz 1905. godine veoma subtilno, a opet sasvim nedvosmisleno, razdvojio filozofiju prava od metafizički usmerenog prirodnog prava, što znači od celokupne dotadašnje filozofskopravne tradicije, upućujući mu mnogo snažnije i tim teže otklonjive prigovore nego filozofija pozitivnog prava ili istorijskopravna škola, a opet uspeviši da je sačuva od filozofije pravnog pozitivizma, koji je filozofiju prava mogao prihvatiti samo kao tzv. opštu teoriju prava, odričući joj time, zapravo, svako opravdanje za sopstveno postojanje. Bez obzira što je jurisprudencija, prema rečima Hajnriha Rikerta, Laskovog učitelja i prijatelja, predstavljala za Laska „tek jednu epizodu”, ovaj spis² je za nas i danas aktuelan, kao uostalom i sve drugo što je u filozofiji zaista vredno, jer predstavlja nezaobilazno štivo za sve one koji hoće da razmišljaju o vrednosti prava.

Emil Lask je pripadao tzv. Badenskoj novokantovskoj školi filozofskog mišljenja, za čije se glavne predstavnike obično uzimaju Vilhelm Vindelband i Hajnrih Rikert. Vindelband, koji je kod nas poznat po svojoj dvotomnoj *Istoriji filozofije*, vrlo je rano pretrpeo snažan uticaj Hermana Locea, utemeljivača aksiologije, kao filozofske discipline koja za svoj predmet ima pitanje vrednosti. Naime, iako su se ovim pitanjem filozofi na ovaj ili onaj način oduvek bavili, tek je Loce problem vrednosti izdvojio kao zaseban filozofski problem. Pored toga, Loce je učinio i odlučnu razliku između područja *bića*, dakle onoga što jeste i područja *vrednosti*, odnosno onoga što važi. U nastojanju da ožive filozofsku aktivnost, koja je tada bila znatno opala, pripadnici Badenske škole filozofskog mišljenja pošli su od ovih Loceovih distinkcija, stavljajući u žižu svog ispitivanja upravo problem vrednosti, za koji se činilo da je ostao netaknut pod udarima pozitivizma, a inspiraciju za svoja vlastita filozofska promišljanja potražili su u ponovnom čitanju Kanta, ali sada u novom, *vrednostno-teorijskom* ključu. Na taj način, došlo se do jednog osobenog filozofskog stajališta. Prema rečima Vindelbanda, Kant je u svojoj *Kritici čistog uma* ispitivao, zapravo, *vrednost* istinitoga, u *Kritici praktičnog uma* — *vrednost* dobrog, a u *Kritici moći suđenja* — *vrednost* lepog! Jedina prava filozofija, jedina filozofija koja samu sebe razume mo-

² Laskova *Filozofija prava* prvi je put objavljena u zborniku *Die Philosophie im Beginn des XX Jahrhunderts*, Festschrift für Kuno Fischer, hgb. von W. Windelband, II Band, 1905, S. 1—50. Srpski prevod od prof. Danila Baste: Emil Lask, *Filozofija prava i kraći spisi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića—CID, Sremski Karlovci—Novi Sad—Tito-grad, 1991, str. 21—93, po kom izdanju su i svi naredni navodi.

rala bi biti filozofija vrednosti. Kada novokantovci govore o filozofskoj spekulaciji, onda se to odnosi na filozofsku spekulaciju vrednosti. Odavde proizilazi i jedna nova filozofija čoveka. Jer, čovek pridaje svojim tvorevinama određeno značenje, pridaje im određenu *vrednost*, kao što je dobro, lepo, istinito. Ovo pridavanje značenja je specifično ljudsko, pa je otuda čovek jedino biće koje stvara *kulturu*, kao „sveukupnost realnih objekata koji imaju neke opštepriznate *vrednosti* ili pomoću njih konstituirane misaone tvorevine, koje se *neguju* upravo s obzirom na te vrednosti”,³ kako je kulturu definisao Rikert. U najkraćem, filozofski karakter Badenske škole ocrtava učenje o vrednostima i otuda učenje o kulturi, uz trajnu inspirisanost Kantom.

Davno je rečeno da svaka filozofija prava predstavlja, u stvari, primenu jedne sasvim određene filozofije na pravne probleme. Poduhvat kojeg se prihvatio Emil Lask nije bio nimalo lak. U vreme kad je ovaj filozof novokantovske orijentacije pisao svoju knjigu posvećenu filozofiji prava pravni pozitivizam je uživao potpunu dominaciju nad svakim razmišljanjem o pravu, a to je bio pravac, valja podsetiti, izrazito nenaklonjen filozofiji. Predlagalo se da se ova preimenuje u filozofiju pozitivnog prava, odnosno da se transformiše u potpuno iskustvenu pozitivnu filozofiju prava. Međutim, to ne bi bilo ništa drugo nego opšta teorija prava, dakle jedna pozitivna društvena nauka. Time bi filozofija prava prestala da postoji.

Jasno je, prema tome, da je za jednog filozofa prava tada postojao samo jedan, ali odsudan, zadatak: postaviti čvrste metodološke temelje jednoj mogućoj filozofiji prava. U ostvarenju tog zadatka, Lask polazi od „empirijske stvarnosti... [koja] kritičkoj teoriji vrednosti važi kao jedina vrsta realnosti”.⁴ Na prvi pogled, reklo bi se da Lask ovde zastupa pravno-pozitivističko stanovište. To, međutim, nije tako.

Laskova koncepcija je, rekli bismo, čak vrlo blizu pravnog pozitivizma, ali se od njega suštinski razlikuje. Naime, iz činjenice da, za razliku od škole prirodnog prava, Lask priznaje pravnu realnost, ne treba zaključiti o njegovom pozitivističkom stanovištu. Kod Laska je, jednostavno, došao do izražaja novokantovski postulat o stvarnosti, koji je, nekih deset godina pre Laskovog spisa, Rikert branio rečima da „onaj ko misli da saznanjoteorijski idealizam sumnja u egzistenciju prvenstveno datog spoljnog sveta, nije od te nauke ama baš ništa razumeo”.⁵ Lask, u stvari, smjera na nešto sasvim drugo. Njega zanima razmatranje *vrednosti* prava. Treba pustiti Laska da dovrši svoju započetu misao, i tada će biti otklonjene sve sumnje. „Empirijska stvarnost”, kaže Lask na navedenom mestu, „a prema tome i stvarnost istorijskog života, u kritičkoj teoriji vrednosti važi

³ Heinrich Rickert, *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, Tübingen 1926, str. 10—28. Navedeno prema: Vladimir Filipović, *Novija filozofija Zapada*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1979. Odabrani tekst prev. V. Sonnenfeld, str. 269. Prema Rikertu, sve nauke se dele na prirodne i kulturne.

⁴ Emil Lask, *nav. delo*, str. 26.

⁵ Navedeno prema V. Filipović, *nav. delo*, str. 119.

kao jedina vrsta realnosti, a istovremeno kao pozornica ili supstrat nadempirijskih vrednosti, opštevažećih značenja”.

Prema tome, Lask priznaje pozitivno pravo kao realnost i ne traži neko drugo, transcendentno pravo. Međutim, to pozitivno pravo samo je „pozornica” određenih nadiskustvenih vrednosti. Na primer, jedno konkretno, istorijski dato, pravo više je ili manje pravedno, u većoj ili manjoj meri obezbeđuje mir, red, sigurnost i tako dalje. To su sve određene vrednosti koje važe ili, pak, ne važe u jednom konkretnom pravnom poretku, ali se ne može reći da one i postoje nezavisno od svog supstrata, empirijske stvarnosti prava. Ovde se, dakle, ponovo susrećemo sa navedenim razlikovanjem stvarnosti i vrednosti, onoga što *jeste* od onoga što *važi*, koje je ključno za razumevanje Laskove filozofskopravne pozicije. Jer, za razliku od celokupne prirodnopravne tradicije, koja počev od Platona ide za otkrivanjem nekog idealnog, transcendentnog prava, koje predstavlja samostalno biće, Lask se distancira od svake „platonizirajuće teorije o dva sveta”, prepoznavajući jedino vrednosti kao nadempirijske, koje, međutim, ne postoje, već *važe*.

I uopšte, Lask je protiv metafizike: on hoće filozofiju prava oslobođenu od metafizike. Naravno, to ga onda neminovno vodi u raspravljanje sa prirodnim pravom, koje se takođe bavi problemom vrednosti prava, utoliko što favorizuje „idealno”, „pravedno”, „ispravno” pravo naspram onog pozitivnog.

Lask upućuje neotklonjive prigovore prirodnom pravu, premda mu priznaje „besmrtnu zasluge zbog vere u nadistorijske, bezvremene norme”. Ono što, međutim, razlikuje kritičku teoriju vrednosti i metafizički usmereno prirodno pravo, jeste to što „svaka metafizika ... teži ka hipostaziranju nadempirijskih vrednosti u realne, samostalne životne sile i na taj način ka premošćivanju i mešanju vrednosti i stvarnosti”.⁶ Drugim rečima, problem sa prirodnim pravom je u tome što ono ne razdvaja stvarnost i vrednost, već postvaruje vrednosti za čiju afirmaciju se zalaže. Pritom, prirodno pravo može upasti u drugu pogrešku: neistoričnost, jer se zalaže za određene bezvremene vrednosti. Upravo to je i bilo polazište kritike prirodnog prava od strane istorijskopravne škole, koja uči da nema prava datog jednom za svagda, jer je pravo izraz određenog stepena u razvoju „narodnog duha”.

Lask, međutim, ne pristaje uz istorijskopravnu školu u kritici prirodnopravne neistoričnosti. On u svojoj kritici prirodnog prava polazi od Kantovog „čistog uma”. „Bila je pogreška prirodnopravnog apriorizma”, kaže Lask, „što nije respektovao tamni sadržinski višak neproračunljivog fakticiteta ... i što zbog toga postulate uma nije dovoljno ograničio na funkciju čisto formalnih principa poretka koji se potvrđuju na datom materijalu ... čisti um se usudio da umesto da celu stvarnost podredi sebi,

⁶ Emil Lask, *nav. delo*, str. 27. Zanimljivo je da se Lask ne libi da svoje stanovište opiše kao „kritičku spekulaciju vrednosti”, zastupajući jedno novo i originalno stanovište, sa kog i tradicionalni filozofski termini dobijaju jedno novo značenje.

samog sebe digne do cele stvarnosti, jednostavno se stavljajući na mesto postojećeg".⁷ Nevolja je sa prirodnopravnom i većinom drugih „utopija“, što su „za stvarnost suviše apstraktne, za ideju suviše konkretne“.⁸

S druge strane, filozofija prava, kakvom je Lask vidi, uzima u obzir istorijsku činjeničnost, polazi od nje, ali ono što traži jesu apsolutne vrednosti. Istorijska ih ne može otkriti, ali može dati orijentaciju za njihovo otkrivanje. „Istorijska činjeničnost“, kaže Lask, „po sebi ne pruža nikakav princip ispitivanja apsolutne vrednosti, nego vrednosti pruža samo pozornicu: istorijska činjeničnost može služiti kao sredstvo orijentacije pri traženju apsolutne vrednosti“.⁹ Istorizam, međutim, iz onoga što je bilo hoće da zaključi o onome što treba da bude, ili, kako bi Lask rekao, „prirodno pravo hoće iz apsolutnih vrednosti da izmađija empirijski supstrat, a istorizam hoće da iz empirijskog supstrada da izmađija apsolutne vrednosti“,¹⁰ što se, kao što je rečeno, pokazalo u osnovi pogrešno.

Prema tome, i metafizički usmereno prirodno pravo i istorizam, kao „dva grebena kojih se filozofija prava mora čuvati“, a možemo im slobodno dodati i pravni evolucionizam, greše, jer mešaju stvarnost i vrednost, ono što *jeste* i ono što *treba* da bude.¹¹ Umesto toga, Lask se zalaže za *kritičku teoriju vrednosti*. Po toj teoriji „postoji samo jedna vrsta prava: empirijska stvarnost prava, koja se istorijski razvija“. Ta teorija neće čak više ni da izmišlja neko nadempirijsko pravo. To pravo je za nju polazište, materijal, supstrat, koji bi ona „još na neki način da osvetljava, prosuđuje, vrednuje, ispituje do njegovog poslednjeg opravdanja“, kaže Lask pa zaključuje: „pravna filozofija jeste razmatranje vrednosti prava, a empirijska nauka razmatranje stvarnosti prava, te obe ne mogu nikada stajati na putu jedna drugoj“.¹² Iako vrednost i njen empirijski supstrat čine jedinstvo, metodološki se oni moraju razdvojiti, jer ih je nemoguće proučavati jednim jedinstvenim metodom. Na taj način, filozofija prava je zadobila svoje sopstveno područje.

Prema tome, iz ovoga se vidi da je Lasku pošlo za rukom da za filozofiju prava zadobije jedno osobeno polje istraživanja, čuvajući se greška dvaju, u to vreme još veoma snažnih, filozofskih tradicija, prirodnopravne i istorijskopravne, a da opet, kao filozof, nije zapao u, da tako kažemo „pozitivnopravnu jeres“. Međutim, ovo je istovremeno i tačka u kojoj se Lask zaustavlja. Njega nije zanimalo da na ovim temeljima gradi svoj vlastiti filozofskopravni sistem. Otuda je u pravu Rikert kada kaže

⁷ Emil Lask, *nav. delo*, str. 32—33.

⁸ Emil Lask, *nav. delo*, str. 34.

⁹ Emil Lask, *nav. delo*, str. 41.

¹⁰ Emil Lask, *nav. delo*, str. 42.

¹¹ „Kantova filozofija nas je poučila da je nemoguće iz onoga što jeste dokučiti šta ima vrednost, šta je ispravno, šta treba da bude. Nikada nešto nije ispravno već samim tim što jeste ili što je bilo — ili pak zato što će biti. Iz toga proističe odbacivanje pozitivizma — koji iz onoga što jeste, istorizma — koji iz onoga što je bilo, pa i evolucionizma — koji iz onoga što nastaje, zaključuju o onome što treba.“ Gustav Radbruch, *Filozofija prava*, NO-LIT, Beograd 1980, prev. D. Guteša, str. 17.

¹² Emil Lask, *nav. delo*, str. 27.

da je Laskova *Filozofija prava* delo programskog karaktera. Ona predstavlja skup jasnih metodoloških zahteva, kojih se treba držati prilikom razgraničenja filozofije prava od drugih bliskih disciplina. U vreme nastanka Laskove knjižice nije se ni videla potreba da se ide dalje od ovakvih metodoloških istraživanja, kojima je nedvosmisleno, i činilo se jednom za svagda, povučena demarkaciona linija između filozofije prava i pravnog pozitivizma.

Međutim, ubrzo se pokazalo da je ovakva filozofska pozicija sama po sebi nedovoljna, jer ako i čuva filozofiju prava od poistovećivanja sa opštom teorijom prava, svodi ovu na puku metodologiju. Naime, strogom primenom postulata koji su ovde izneti dopušta se pravo na postojanje filozofije prava, ali isto tako i svakom postojećem pozitivnom pravu. Jer, ono što tako shvaćena filozofija prava ne može utvrditi jeste koje su to vrednosti koje određeni pravni poredak *treba* da zadovolji. Filozofija prava, naime, ne može presuđivati u sporu između dve ili više vrednosti, koje, svaka za sebe, ispoljavaju i jedan osobeni pogled na svet. „Pošto je nemoguć sud o istinitosti ili pogrešnosti raznih pravnih ubeđenja, a, s druge strane, jedno jedinstveno pravo potrebno je za sve pravne sudrugove”, veli jedan od nastavljača Laskove misli, Gustav Radbruch, „zakonodavac je prinuđen da mačem preseče Gordijev čvor koji nauka ne može da reši. Pošto je nemoguće da se utvrdi šta je pravedno, mora se utvrditi šta pravno (*po pravu*) treba da bude. Umesto akta istine koji je nemoguć, stupa nužno akt autoriteta”.¹³ Krajnja konsekvenca ovakvog stava je priznavanje legitimeteta moći i sili, a pravnoj sigurnosti — često samo za određene pripadnike jednog naroda — povlašćenog položaja u odnosu na pravednost. „Ko je u stanju da provodi pravo time dokazuje da je pozvan i da ga postavlja”,¹⁴ ili, drugim rečima, ko je dovoljno moćan i silan da svoju volju, u vidu prava, nameće drugom, taj je pozvan i da prosuđuje kakvo pravo treba da bude. To je taj tzv. pravni relativizam, koji Laskova filozofija prava svesno dopušta.

Pa ipak, godine koje su usledile, a posebno iskustvo sa nacističkom totalitarnom državom, doprinele su da se filozofi prava ponovo okrenu traženju određenih načela, kojima bi se ovaj pravni relativizam umerio i ograničio. To je dovelo do ponovnog oživljavanja (neki to zovu: rehabilitacijom) prirodnog prava, kao načela koje je jače od svakog pravnog pravila. Zbog toga, izgleda sasvim umereno citirati, na kraju, upravo Gustava Radbruha, koji se, počevši kao novokantovac, preko krajnjeg pozitivizma, na kraju svog života ponovo vratio izvornim prirodnopravnim načelima. On kaže: „Ako zakoni svesno poriču ljudska prava, onda ovim zakonima nedostaje valjanost ... onda i pravnici moraju naći odvažnosti da im poreknu pravni karakter”.¹⁵

¹³ Gustav Radbruch, *Der Relativismus in der Rechtsphilosophie*, u: *Der Mensch im Recht*, Göttingen, 1957, s. 82. Navedeno u: Lj. Tadić, *nav. delo*, str. 150.

¹⁴ Gustav Radbruch, *Rechtsphilosophie*, 6. izdanje, 1963, s. 100. Navedeno u: Lj. Tadić, *nav. delo*, str. 155.

¹⁵ Navedeno u: Lj. Tadić, *nav. delo*, str. 156.